

Патрелюк Д. А.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Донецького юридичного інституту МВС України

ФОРМИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНОМУ ПЕРЕСЛІДУВАННЮ

FORMS COUNTER CRIMINAL PROSECUTION

У статті досліджено позиції криміналістів щодо сутності форм протидії кримінальному переслідуванню. Визначено, що існуючі підходи переважно полягають в ототожненні «форми» з різними структурними частинами діяльності як елементу змісту протидії кримінальному переслідуванню – видом, підвидом, способом. Не погоджуючись із жодним із вказаних міркувань, автор виклав власне розуміння сутності форми протидії кримінальному переслідуванню. У статті обґрунтована необхідність поділу форм на прості (дія та бездіяльність) та складні (складні дія та бездіяльність), запропоновано їх класифікацію.

Ключові слова: протидія кримінальному переслідуванню, форма протидії кримінальному переслідуванню, подолання протидії кримінальному переслідуванню, дія, бездіяльність.

В статье исследованы позиции криминалистов касательно определения форм противодействия уголовному преследованию. Определено, что существующие подходы заключаются в основном в отождествлении «формы» с различными структурными частями деятельности как элемента содержания противодействия уголовному преследованию – видом, подвидом, способом. Не соглашаясь с представленными мнениями, автор сформулировал собственное понимание сущности формы противодействия уголовному преследованию. В статье обоснована необходимость разделения форм на простые (действие и бездействие) и сложные (сложные действие и бездействие), предложена их классификация.

Ключевые слова: противодействие уголовному преследованию, форма противодействия уголовному преследованию, преодоление противодействия уголовному преследованию, действие, бездействие.

The article explored criminologists position counter to the essence of forms prosecution. Determined that the existing approaches mainly consist in identifying the «form» of the different structural parts of a content item counter prosecution – species, subspecies, way. Not agreeing with any of these reasons, the author outlined the proper understanding of the nature forms of combating criminal prosecution. In the article the necessity of separation of forms into simple (action or inaction) and indirect (indirect action and inaction) proposed classification.

Key words: counteraction to criminal prosecution, form counter prosecution, overcoming combating criminal prosecution, action, inaction.

Постановка проблеми. Аналізуючи діяльність органів розслідування та суду за останні роки, можна спостерігати поступову зміну форм і способів протидії кримінальному переслідуванню. Дане явище цілком закономірне і логічне, оскільки форми, а як наслідок і способи, вказаної діяльності змінюються залежно від характеристики правопорушників, їх можливостей та загальних особливостей розвитку злочинності. Так, якщо в минулому сторіччі переважали пасивні форми протидії – приховування слідів злочину, неявка на виклик, відмова від надання показань, то нинішні всечастіше констатуються випадки активного впливу на суб'єктів кримінального переслідування – підкуп, шантаж, погрози тощо.

Визначення тактичних і методичних прийомів подолання протидії кримінальному переслідуванню неможливе без розуміння форм такої діяльності. У зв'язку з чим тема є актуальною та практично необхідною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню форм протидії кримінальному переслідуванню присвячувалась увага такими вченими, як: О. В. Александренко, Е. У. Бабаєва, В. П. Бахін, С. В. Варфоломєєв, В. В. Дементьев, С. Ю. Журавльов, В. М. Карагодін, Н. С. Карпов, А. М. Кустов, О. Ф. Лубін, О. Р. Рагінов, В. В. Степанов, О. Л. Стулін, В. В. Трухачов, Б. І. Хасан, Р. М. Шехавцов та ін.

Формування цілей. Метою статті є науковий результат у вигляді визначення форм протидії кримінальному переслідуванню. Відповідно до поставленої мети завданнями статті є: 1) визначення сутності форми протидії кримінальному переслідуванню; 2) дослідження різновидів вказаних форм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз криміналістичної літератури показав, що однозначного розуміння поняття «форма протидії кримінальному переслідуванню» не вироблено. У той же час спільною рисою в підходах науковців до визначення сутності вказаної дефініції є її ототожнення з різними структурними частинами діяльності як елементу змісту протидії кримінальному переслідуванню – видом, підвидом, способом [1].

Розглянемо більш детально вказані позиції. Так, **перша позиція полягає в ототожненні понять «форма» і «спосіб»**, прихильниками якої виступають В. В. Трухачов, В. П. Бахін, Н. С. Карпов та інші.

Зокрема, В. В. Трухачов писав, що протидія розслідуванню є основним, але не єдиним способом (формою) приховування злочинної діяльності [2, с. 29].

В. П. Бахін та Н. С. Карпов, анкетуючи правоохоронців, вказували форми протидії, серед яких: приховування слідів злочинів (73,5% справ), надання неправдивих показань (26,5%) та інші [3, с. 335], які являють собою способи протидії кримінальному переслідуванню.

Недоліком вказаного підходу є підміна сутності вказаних дефініцій. Так, форма в загальному значенні розуміється як зовнішні риси, фігура, образ, а також план, модель, штамп [4]. Категорії «форма» і «зміст» є взаємозалежними та взаємопов'язаними як зовнішнє, так і внутрішнє. Так, зміст визначає внутрішню сутність субстанції (матерії, явища, діяльності), форма ж – зовнішню її впорядкованість.

Щодо способу, то він розуміється як певний порядок і послідовність рухів, прийомів, що застосовується суб'єктом діяльності для реалізації її мети.

Таким чином, спосіб представляється як один з елементів вказаної діяльності (зміст протидії), форма ж – його зовнішній вираз.

Друга позиція полягає в порівнюванні понять «форма» і «відвид» діяльності. Її обстоюють О.В. Александренко, Б.І. Хасан та інші.

О.В. Александренко писала, що раніше увагу криміналістів займали питання подолання деяких проявів протидії розслідуванню, переважно у формі приховування злочинів. Практика ж діяльності правоохоронних органів і проведені дослідження свідчать, що приховування злочину є лише однією, далеко не основною формою протидії розслідуванню [5, с. 5].

Схожі ідеї висловлює і Б.І. Хасан, який, класифікуючи протидію за критерієм форми, зазначав, що вона може виражатися в приховуванні елементів злочинної чи незлочинної діяльності, створенні інших перешкод розслідуванню [6, с. 224].

На нашу думку, вказані визначення зводяться до знищення, приховування або зміни матеріальних слідів, засобів і знарядь злочину, предметів, отриманих злочинним шляхом, які вчиняються стороною захисту, що являється підвидом непроцесуального виду протидії кримінальному переслідуванню [1, с. 70]. Оскільки називають не лише зовнішній вираз вказаної діяльності, а її внутрішній зміст.

Третя позиція полягає в порівнюванні понять «форма» і «вид» протидії. Прихильниками є Е.У. Бабаєва, Р.М. Шехавцова та інші.

За визначенням Р.М. Шехавцова, форма протидії – це вид активної поведінки протидіючого суб'єкта, в якій у певних зовнішніх ознаках відбиваються його психофізіологічні реакції на ситуацію, що склалася, під час вчинення злочину або в ході його розслідування [7, с. 9].

У своїх дослідженнях Е.У. Бабаєва використовує в якості синонімів терміни «форми», «види» та «акти» діяльності з протидії кримінальному переслідуванню, не надаючи їх визначення [8, с. 132].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що, ознайомившись зі змістом запропонованих позицій, вважаємо, що не можна погодитись із жодною з них, оскільки вони містять певні неточності та підміну понять. Зокрема, «форма», за визначенням тлумачного словника С.І. Ожегова, являє собою зовнішній вигляд, зовнішність як дещо, протилежне внутрішньому змісту [9]. Беручи за основу

вказану дефініцію, вважаємо, що «форма» не може ототожнюватися з будь-яким структурним елементом, а також використовуватися в якості окремого структурного елемента будь-якої системи, в тому числі діяльності як складової частини змісту протидії кримінальному переслідуванню.

Враховуючи, що форма являє собою зовнішній вираз протидії кримінальному переслідуванню, необхідно визначити сутність останньої. Протидія, на наш погляд, – це вчинки, дії, рухи, висловлювання суб'єкта протидії, спрямовані на вирішення або нейтралізацію кримінального конфлікту [10, с. 196].

Таким чином, протидія завжди являє собою акт вольової поведінки суб'єкта, його діяльність, яка зовні виражається в певних діях чи утриманні від них (бездіяльності). Виходячи з викладеного, формами протидії кримінальному переслідуванню є дія або бездіяльність.

Наші роздуми частково знаходять своє відображення в криміналістичній літературі. Зокрема, В.В. Дементьев, С.Ю. Журавльов, В.М. Карагодін, О.Ф. Лубін, В.В. Степанов та деякі інші вчені сприймають протидію як «систему дій (або бездіяльність), спрямовану на ...» [11, с. 135; 12, с. 9–10; 13, с. 18–19; 14, с. 345], проте не вважають це її формами.

Проти використання терміну «бездіяльність» для характеристики протидії виступив Р.М. Шехавцов. На думку науковця, «...якщо немає дій, як загальноновизнано в психології, то немає і діяльності» [15, с. 198–199]. Така позиція прослідковується в наданих автором визначеннях протидії («як своєрідного виду цілеспрямованої активності суб'єктів...») та її форми («як виду активної поведінки протидіючого суб'єкта...») [7, с. 9].

Є.В. Варфоломеев та О.Р. Ратінов не згодні з такою позицією Р.М. Шехавцова. Учені розподіляють протидію розслідуванню на «активну» і «пасивну» форми. До пасивної, яка має характер бездіяльності, відносяться ненадання допомоги, невиконання законних вимог, ненадання запитуємих даних, ненадання предметів, неявка на виклик, неповідомлення про відомі факти, відмова від дачі показань тощо [16, с. 34; 17, с. 188].

Аналізуючи наведені позиції, вважаємо, що поняття «дія і бездіяльність» більш точно відповідають сутності форми протидії, ніж поняття «активна і пасивна». Оскільки бездіяльність може бути як активною, так і пасивною.

На підтвердження наведених позицій можна навести приклад різних видів бездіяльності очевидця, яка полягає в приховуванні інформації про особу злочинця і факт вчинення кримінального правопорушення. Так, активною буде відмова від дачі показань під час допиту на підставі ст. 63 Конституції України; пасивною – неповідомлення правоохоронним органам про наявність інформації або факт спостереження злочину.

Обидва приклади описують саме бездіяльність, оскільки не передбачають жодної дії очевидця чи порушення вимог законодавства. У першому випадку особа під час контакту з правоохоронними

органами (яким відомо про її обізнаність) проявляє активність, заявляючи про своє право відмовитись від надання свідчень; у другому – проявляє пасивність, уникаючи спілкування з правоохоронцями (яким невідомо про її обізнаність).

Таким чином, у даному випадку саме наявність у правоохоронних органів інформації про обізнаність особи є передумовою для обрання активного чи пасивного виду бездіяльності. Аналогічні приклади можна навести і для інших визначених Є.В. Варфоломєєвим і О.Р. Ратіновим форм.

Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що поняття «дія» і «бездіяльність» більш повно відображає форму діяльності як зовнішнього виразу протидії суб'єкта, ніж поняття «активна» та «пасивна», які охоплюються кожною з попередньо визначених форм.

Вважаємо за доцільне для означення різновидів форм протидії кримінальному переслідуванню використовувати поняття «дія або бездіяльність». Указані форми за своєю сутністю являються простими.

Проста форма – зовнішнє вираження протидії кримінальному переслідуванню, яке полягає в дії або бездіяльності суб'єкта протидії, спрямованих на вирішення або нейтралізацію кримінального конфлікту.

Дія як проста форма протидії кримінальному переслідуванню може полягати в: знищення слідів кримінального правопорушення; підкупі осіб, які проводять досудове розслідування і судовий розгляд; залякуванні потерпілих та свідків із метою примушення їх відмовитись від викриття злочинців; переховуванні від органів досудового розслідування і суду тощо.

Серед простих форм бездіяльності можна назвати: неявку потерпілого, свідка, підозрюваного на виклик; відмову від дачі показань; приховування відомої інформації про обставини кримінального правопорушення та інше.

Обрання суб'єктами простих форм протидії загрожує їх швидким викриттям і подоланням. Враховуючи це, сучасна злочинність, особливо організовані її види, тяжіє до розробки і використання більш складних форм, які можуть стати суттєвою перешкодою ефективному досудовому розслідуванню і судовому розгляду.

Практиці подолання протидії кримінальному переслідуванню відомі випадки поєднання двох форм протидії (дії та бездіяльності) під час реалізації окремого її способу. Перший приклад стосується *складної бездіяльності* – це використання підробних документів або інший обман (дія) з метою ухилення від прибуття на виклик із метою приховання відомої інформації про обставини кримінального правопорушення (бездіяльність).

Інший приклад, прямо протилежний попередньому, стосується *складної дії*: ухиляючись від виконання процесуальних дій із документування злочинної діяльності за заявами свідка/очевидця кримінального правопорушення (бездіяльність), працівник правоохоронного органу, використовуючи

погрози або шантаж свідка/очевидця, примушує останніх відмовитися від викриття злочинців (дія).

Указані приклади ілюструють сполучення двох протилежних за характером (дія та бездіяльність) форм протидії. Проте на практиці можливі й інші варіації як за складністю (кількістю елементів), так і за їх характером.

Усі складні форми мають два і більше елементів. Характер такої форми в кожному окремому випадку визначається основною з усіх «задіяних» форм, задля реалізації якої застосовуються інші. Таким чином, за умов складної дії різні поєднання дій та бездіяльності покликані реалізувати головну мету – дію; для складної бездіяльності – навпаки – бездіяльність.

Виходячи з викладеного, **складна форма** – це сукупність однієї або більше простих форм (дія, бездіяльність), які виступають обставиною, способом або умовою для реалізації іншої простої форми.

Пісумовуючи викладене, можна зауважити, що формами протидії кримінальному переслідуванню є:

- 1) проста дія;
- 2) проста бездіяльність;
- 3) складна дія;
- 4) складна бездіяльність.

Таким чином, різниця між простою і складною формами протидії полягає в кількості елементів, що їх наповнюють: для простих – один – дія або бездіяльність; для складних – два і більше – поєднання дії та бездіяльності в різній кількості та послідовності.

Обрання суб'єктом конкретної простої чи складної форми протидії кримінальному переслідуванню характеризує його відношення до процесу досудового розслідування і судового розгляду, а також саму особу суб'єкта, визначає зміст протидії, який реалізуються через її види, підвиди і способи. Знання форми протидії дозволяє сформувати найбільш ефективний комплекс заходів її подолання.

У результаті проведеного дослідження отримано такі **висновки**:

1. Форма являє собою зовнішній вираз протидії кримінальному переслідуванню, за своєю сутністю протилежний її внутрішньому змісту. У зв'язку з чим не може використовуватися в якості окремого структурного елемента або ототожнюватися із будь-яким структурним елементом (вид, підвид, спосіб) діяльності як складової частини змісту протидії кримінальному переслідуванню.

2. Протидія кримінальному переслідуванню може виражатися в: простій формі – зовнішнє вираження протидії кримінальному переслідуванню, яке полягає в дії або бездіяльності суб'єкта протидії, спрямованих на вирішення або нейтралізацію кримінального конфлікту; складній формі – сукупність однієї або більше простих форм (дія, бездіяльність), які виступають обставиною, способом або умовою для реалізації іншої простої форми.

Перспективи подальших наукових розробок нами вбачаються в проведенні наукових досліджень, присвячених характеристиці етапів кримінального переслідування, на яких здійснюється протидія.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Патрелюк Д. Структурні елементи діяльності щодо протидії кримінальному переслідуванню / Д. Патрелюк // Вісник Прокуратури. – 2015. – № 12(174). – С. 64–71.
2. Трухачев В.В. Криміналістический анализ сокрытия преступной деятельности / В.В. Трухачев. – Воронеж, 2000. – 224 с.
3. Бахин В.П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 гг.) / В. П. Бахин, Н.С. Карпов. – Киев, 2002. – 458 с.
4. Белкин Р.С. Криміналістическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – 2-е изд., доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
5. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.В. Александренко. – К. 2004. – 253 с.
6. Хасан Б.И. Противодействие при расследовании преступлений как объект криміналістического и психологического изучения / Б.И. Хасан // Актуальные вопросы государства и права на современном этапе. – Томск, 1983. – С. 223–224.
7. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Р.М. Шехавцов. – К., 2003. – 20 с.
8. Бабаева Э.У. Проблемы теории и практики преодоления противодействию уголовному преследованию / Э.У. Бабаева. – М. : Изд. «Юрлитинформ», 2006. – 312 с.
9. Толковый словарь русского языка Д.Н. Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.tolkslovar.ru.
10. Патрелюк Д. Мета і завдання протидії кримінальному переслідуванню / Д. Патрелюк // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 8. – С. 191–196.
11. Дементьев В.В. Соотношение противодействия расследованию, сокрытия и инсценировки преступления / В.В. Дементьев, В.В. Степанов // Материалы международной научной конференции «Актуальные проблемы криміналістики на современном этапе». – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – Ч. 2. – С. 133–137.
12. Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криміналістика; судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность» / С.Ю. Журавлев. – Н.-Новгород, 1992. – 19 с.
13. Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию / В.Н. Карагодин. – Свердловск, 1992. – С. 18.
14. Журавлев С.Ю., Лубин А.Ф. Нейтрализация противодействия расследованию // Криміналістика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник / Под ред. В.А. Грабовского, А.Ф. Лубина. – Ниж. Новгород : Нижегород. ВШ МВД России, 1995. – С. 345.
15. Шехавцов Р.М. Поняття протидії розслідуванню злочину // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2002. – № 3. – С. 192–204.
16. Варфоломеев Е.В. Противодействие расследованию убийств, совершаемых военнослужащими, и криміналістические методы его преодоления : дис. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криміналістика; судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность» / Е.В. Варфоломеев. – М., 2002. – 184 с.
17. Ратинов А.Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике / А.Р. Ратинов // Правовая кибернетика. – М. 1970. – С. 188.